

УДК 342.726-053.6

*Н. М. Крестовська***ЮВЕНАЛЬНИЙ ПРАВОВИЙ СТАТУС**

Категорія правового статусу дитини порівняно недавно введена в науковий лексикон юриспруденції, що з формально-юридичного боку обумовлено, перш за все, ратифікацією більшістю країн світу Конвенції про права дитини і внесенням відповідних змін до національних законодавств, а з позицій розвитку юридичної науки — формуванням поняттєво-категоріального апарату нового напрямку досліджень, а саме — загальної теорії прав людини [1, с. 89], паралельно якому розвивається галузь захисту прав дитини [2, с. 21].

Різноманітні питання правового статусу дитини розглядалися такими зарубіжними та вітчизняними науковцями, як В. І. Абрамов, Н. Є. Борисова, Н. І. Беседкіна, О. В. Бутько, Дж. ван Б'юрен, Л. Ю. Голишева, С. П. Коталейчук, О. В. Марковічева та ін. Зважаючи на сучасний стан розробки проблеми правового статусу дитини, у цій статті висвітлюються проблеми визначення правового статусу дитини, його змістовного наповнення, місця в системі статусного права.

У більшості сучасних досліджень правовий статус дитини розглядається крізь призму загального правового статусу особистості: або як його підкатегорія [3, с. 125], або як такий, що впливає з правового статусу людини і громадянина з урахуванням вікових обмежень [4, с. 12]. У зарубіжних дослідженнях поняття правового статусу дитини нерідко розглядається скоріше як етична і політична, ніж суто юридична категорія, хоча при цьому йдеться все ж таки про юридичні права дитини [5, р. 19, 31; 2, с. 21–26].

Досі спірним питанням є зміст правового статусу особистості. Його вирішення має своїм результатом дві принципово різні наукові концепції: 1) звужене розуміння, з позицій якого правовий статус особистості складається з прав та обов'язків. Найбільш послідовним захисником такої позиції виступає О. А. Лукашева [6, с. 92]; 2) розширене розуміння, з позицій якого, крім прав і обов'язків, він включає правові стани (у то-

му числі громадянство), загальну правоздатність, законні інтереси [7, с. 8, 29], гарантії реалізації прав та виконання обов'язків, юридичну відповідальність особистості тощо [8, с. 53].

Правовий статус дитини повною мірою зазнав вищевказаних розбіжностей у трактовці свого змістовного наповнення. В. І. Абрамов, поділяючи вузький підхід, визначає його як сукупність прав та обов'язків дитини, зафіксованих в юридичній формі [3, с. 12]. Близькою до такого бачення є позиція О. В. Марковічевої [9, с. 12–13], Н. Є. Борисової, з тією тільки відмінністю, що вона стосується конституційно-правового статусу дитини [2, с. 105], Я. М. Квітки, яка підходить до статусу дитини з позицій адміністративного права [10, с. 45].

Нарешті, поряд з вузьким та широким розумінням структури правового статусу дитини відмітним є підхід, який акцентує увагу виключно на гарантіях прав дитини. Н. І. Беседкіна, автор одного з найновіших досліджень правового статусу дитини, фактично зводить його до гарантій виживання дитини [11]. На нашу думку, такий підхід є певним відлунням дискусій, які тривали до прийняття Конвенції про права дитини, а саме — чи взагалі дитина є самостійним суб'єктом права.

Натомість О. В. Бутько визначає правовий статус дитини як концептуально та конкретно-історично обумовлену систему її прав, свобод та обов'язків, які встановлюються з урахуванням вікових обмежень та типу юридичного зв'язку з державою та батьками або особами, які їх замінюють, структурованих та формалізованих за основними параметрами дитинства, реалізованих в особливому владно-вольовому режимі, охоронюваних та гарантованих державою [12, с. 73]. Вона включає до правового статусу дитини громадянство, принципи правового становища, права, свободи, обов'язки, правоздатність і дієздатність, гарантії прав дитини, а також засоби їх захисту [12, с. 69]. Позиція О. В. Бутько приваблює урахуванням змінності правового статусу дитини залежно від її дорослішання, але неприйнятним є відвертий її патерналізм та етатизм. Не можна погодитися з тим, що права та свободи дитини реалізуються тільки в особливому владно-вольовому режимі.

Більш прийнятною є позиція українського дослідника С. П. Коталейчука, який дотримується більш широкого розуміння правового статусу дитини, в якому вбачає сукупність: а) прав і свобод дитини — тобто можливості діяти певним чином для задоволення своїх потреб; б) обов'язків і відповідальності за їх невиконання чи порушення; в) гарантій забезпечення прав і свобод [13, с. 25–26]. При цьому він не пов'язує реалізацію нормативних приписів правового статусу дитини виключно з владною волею держави або батьків.

Узагальнення наведених різноманітних точок зору щодо визначення та структури правового статусу дитини та здійснений аналіз формальних джерел ювенального права є підґрунтям характеристики структури та змісту правового статусу дитини в Україні.

Статусний характер таких характеристик становища особистості, як

громадянство (безгромадянство, поліпатризм) і правосуб'єктність, не викликають сумніву, адже громадянство (безгромадянство, поліпатризм) є юридичним фактом-станом, а правосуб'єктність неможливо «відірвати» від прав та обов'язків, передумовою яких вона виступає. Отже, правосуб'єктність є складовою частиною правового статусу дитини, яка виражається, передусім, у визначенні дитини як особливого суб'єкта права.

Важливим аспектом правосуб'єктності дитини є її структура і співвідношення складових її елементів. Останнім часом простежується тенденція обмежувати складові правосуб'єктності тільки двома елементами — правоздатністю і дієздатністю, через що правосуб'єктність постає як праводієздатність [14, с. 219]. До певної міри така позиція є прийнятною і виправданою, якщо розглядати юридичну відповідальність як особливий різновид юридичного обов'язку. Проте галузеві особливості правового статусу дитини є такими, що обсяг і момент настання дієздатності та деліктоздатності не збігаються. Так, 14-річна дитина розглядається як суб'єкт кримінальної відповідальності за вчинення деяких злочинів, але в той же час вона не має права, наприклад, займатися підприємництвом. Через це триелементний склад правосуб'єктності дитини (правоздатність, дієздатність, деліктоздатність) видається таким, що більш повно представляє цю загальнотеоретичну категорію щодо дитини. В той же час центральним, системоутворюючим і найбільш «об'ємним» елементом правосуб'єктності дитини є її правоздатність.

С. І. Архипов у змістовному плані визначає правоздатність як сукупність декількох здібностей суб'єкта: бути у праві автономною особою; ухвалювати правові рішення; бути носієм правосвідомості; здійснювати правову діяльність; бути учасником правовідносин [14, с. 142–145]. Правоздатність дитини є характеристикою абстрактних можливостей, обумовлених природою дитини, що реалізуються у володінні правами й обов'язками. Особливістю правоздатності дитини є її динамічний характер, що розвивається, із загальною тенденцією до «наповнення» її обсягу у міру дорослішання. Якщо новонароджена дитина є всього лише пасивним носієм суб'єктивних прав на життя, ім'я, виховання та ін., то у міру соціалізації в її свідомості формуються правові настанови, вона навчається здійснювати правові дії, ухвалювати юридичні значущі рішення, нарешті, вступати у правові відносини. В цьому сенсі правильним видається акцент на динаміці правового статусу дитини, його залежності від віку та стану психіки дитини, на що уже звертали увагу науковці [15, с. 4].

Яким є співвідношення правоздатності людини і правоздатності дитини? Як правило, правоздатність дитини розглядається як похідна від правоздатності дорослого. Не заперечуючи раціональності такої точки зору, слід сказати, що в реальності це співвідношення є складнішим і в плані здатності бути суб'єктом права, і в плані володіння правами і обов'язками. Сучасна психологія давно відмовилася від уявлень про дитину як чистий лист паперу, а педагогіка — від уявлень про дитину

як потенційну людину. Навіть найменші діти володіють свідомістю, волею і здібністю до здійснення дій, нерідко правозначущих. У зв'язку з цим здатність бути суб'єктом права у дитини, очевидно, слід трактувати як можливість, що формується, розвивається. Діти, на відміну від дорослих, не здатні бути носіями деяких суб'єктивних прав (наприклад, виборчих). Інакше кажучи, їх правоздатність має інший обсяг в порівнянні з дорослими. Проте не можна трактувати правоздатність дитини як обмежену, оскільки, на усталену і абсолютну справедливу думку, обмеження правоздатності можливо тільки на підставі судового рішення, але жодною мірою не впливає безпосередньо із закону. В той же час діти є носіями низки юридичних властивостей, відсутніх у дорослого. Так, вони здатні бути носіями тільки їм властивих ювенальних прав і обов'язків. Так, Дж. ван Б'юрен доводить, що не всі права дитини є застосовними до дорослих. До числа таких прав, на її думку, належать право знати своїх батьків і на піклування з їх боку, а також право на захист від приниження та недогляду [2, с. 25]. Саме у дітей є наявною висока здібність до правової соціалізації (принаймні, первинної).

Пропонується розглядати співвідношення правоздатності дитини і правоздатності дорослого як складне явище, що включає схожість і відмінність. Схожість полягає в структурі правоздатності, відмінність — в її обсязі, причому як дорослий має риси правоздатності, відсутні у дитини, так і дитина володіє низкою властивостей, відсутніх у дорослого.

Права та обов'язки дитини є ядром її правового статусу, тобто конструктивним компонентом, наявність якого обумовлює всі інші його складові. Правосуб'єктність та гарантії правового статусу мають сенс лише тоді, коли є формально визначеними права та обов'язки, якими здатна володіти дитина.

У системі прав, свобод, обов'язків дитини слід, на нашу думку, виокремити природні та позитивні права та свободи дитини. Так, до природних суб'єктивних прав дитини слід віднести проголошені Декларацією прав дитини право на батьківську любов, право на гру, розваги і дозвілля [16, принципи 6–7]. Позитивні права та свободи дитини в Україні закріплені Законом «Про охорону дитинства», створеним у розвиток і на виконання Конвенції ООН про права дитини. Що ж до юридичних обов'язків та відповідальностей дитини, то, згідно із загальноправовим принципом, закріпленим Конституцією України, «правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством» [17, ст. 19]. Отже, обов'язки та відповідальності дитини можуть бути тільки позитивними.

Є сенс у включенні до складу правового статусу особистості юридичної відповідальності, адже вона є особливим різновидом юридичного обов'язку, що впливає із загальноприйнятих її дефініцій. Так, юридична відповідальність визначається як негативні наслідки, які повинна (тобто зобов'язана) зазнати особа, яка порушила приписи правової норми. Ще виразнішим у цьому плані є визначення юридичної відповідальності,

надане О. Ф. Скакун: «Юридична відповідальність — передбачені законом вид і міра *обов'язку* (виділено мною. — *Н. К.*) правопорушника зазнати примусове державно-владне позбавлення благ особистого, організаційного і майнового характеру в правовідносинах, які виникають між ним і державою з факту правопорушення» [18, с. 642]. В. І. Абрамов визначаючи вторинний по відношенню до обов'язків характер юридичної відповідальності, виносить її за межі правового статусу дитини [1, с. 20], що, як уявляється, є нелогічним висновком. І навпаки, відповідальність до складу правового статусу дитини відносить С. П. Коталейчук [13, с. 25–26].

До правового статусу дитини, зважаючи на фізичну та інтелектуальну її незрілість, слід включати не тільки гарантії дотримання прав, але й гарантії виконання обов'язків дитини. Так, зокрема, такою загальною гарантією реалізації прав та обов'язків вбачається правове виховання дитини, тобто формування у неї знань своїх прав та обов'язків, навичок та умінь реалізації приписів правових норм і стійкої настанови на правомірну поведінку. Гарантією виконання дитиною конституційного обов'язку щодо здобуття повної середньої освіти є безплатність та доступність освіти у державних та комунальних закладах освіти.

З урахуванням вищезазначеного пропонується така авторська дефініція правового статусу дитини:

Правовий статус дитини (ювенальний статус) — це динамічна система виражених у цінностях природного права та нормах позитивного права, гарантованих суспільством і державою суб'єктивних юридичних прав, обов'язків і відповідальностей особливого суб'єкта права — дитини.

Структура ювенального правового статусу включає:

- 1) властивості особливого суб'єкта права дитини — ювенальну правоздатність, дієздатність та деліктоздатність в їх динаміці;
- 2) характер відносин з державою перебування дитини, що виражається у станах громадянства, безгромадянства, поліпатризму;
- 3) природні та позитивні права і свободи дитини;
- 4) обов'язки та відповідальності дитини;
- 5) суспільні та державні гарантії реалізації прав та обов'язків дитини.

Правовий статус дитини варіюється щодо різних категорій дітей. Так, О. В. Бутко відмічає наявність 13 правових режимів щодо дітей в російському законодавстві [11, с. 67–68]. В українському ювенальному праві, передусім — в галузеутворюючому Законі «Про охорону дитинства» — виокремлюються правові субстатуси дітей, які перебувають у несприятливих умовах або екстремальних ситуаціях: дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; безпритульних дітей; дітей-інвалідів та дітей з вадами розумового або фізичного розвитку; дітей, які постраждали внаслідок стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф; дітей, уражених ВІЛ-інфекцією, хворих на інші невиліковні та тяжкі хвороби; дітей-біженців; дітей-жертв насильства; дітей-правопорушників.

Конструкція цих субстатусів, їх співвідношення із ювенальним правовим статусом є окремим напрямом подальших досліджень у царині ювенального права України.

Л і т е р а т у р а

1. Глухарева Л. И. Эпистемология прав человека / Л. И. Глухарева // Правовая политика и правовая жизнь. — 2006. — № 1. — С. 89—97.
2. Б'юрен Дж. Міжнародне право в галузі прав дитини / Джеральдіна ван Б'юрен ; пер. з англ. Г. Є. Краснокутського ; наук. ред. М. О. Баймуратов. — О. : БАХВА, 2006. — 524 с.
3. Борисова Н. Е. Конституционные основы правового положения несовершеннолетних в Российской Федерации (проблемы теории и практики) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Борисова Наталья Евгеньевна. — М., 2004. — 379 с.
4. Абрамов В. И. Права ребенка и их защита в России: общетеоретический анализ : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / В. И. Абрамов. — Саратов, 2007. — 55 с.
5. The Moral and Political Status of Children / ed. D. Archard, C. M. Macleod. — University of Victoria (Canada), 2002. — 250 p.
6. Права человека : учеб. для вузов / [Т. А. Васильева, В. А. Карташкин, Н. С. Колесова, Н. В. Колотова, И. А. Ледах] ; Е. А. Лукашева (отв. ред.). — М. : НОРМА-ИНФРА-М, 1999. — 573 с.
7. Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе / Н. В. Витрук. — М. : Наука, 1979. — 229 с.
8. Горшенев В. М. Структура правового статуса гражданина в свете Конституции СССР 1977 года / В. М. Горшенев // Правопорядок и правовой статус личности в развитии социалистическом обществе в свете Конституции СССР 1977 г. — Саратов, 1980. — С. 51—58.
9. Марковичева Е. В. Правовое обеспечение прав несовершеннолетних в Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства ; История учений о праве и государстве» / Е. В. Марковичева. — Волгоград, 2003. — 28 с.
10. Квітка Я. М. Попередження адміністративних правопорушень серед неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Квітка Яніна Михайлівна. — К., 2002. — 214 с.
11. Беседкина Н. И. Правовое регулирование статуса ребенка в Российской Федерации / Н. И. Беседкина // Государство и право. — 2006. — № 11. — С. 32—43.
12. Бутько О. В. Правовой статус ребенка: теоретико-правовой анализ : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Бутько Ольга Викторовна. — Краснодар, 2004. — 241 с.
13. Коталейчук С. П. Теоретико-правові проблеми правового статусу неповнолітніх в Україні та забезпечення його реалізації як один із основних напрямків діяльності міліції : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Коталейчук Сергій Петрович. — К., 2004. — 214 с.
14. Архипов С. И. Субъект права: теоретическое исследование / С. И. Архипов. — С.Пб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. — 469 с.
15. Ольховик Л. А. Особисті немайнові права дитини за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Л. А. Ольховик. — Х., 2006. — 21 с.

16. Декларація прав дитини: Проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1959 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_384
17. Конституція України : прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
18. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник / О. Ф. Скакун. — Х. : Еспада, 2006. — 776 с.

А н о т а ц і я

Крестовська Н. М. Ювенальний правовий статус. — Стаття.

У статті подається авторська дефініція та структура ювенального правового статусу (правового статусу дитини). На думку автора, він постає як динамічна система виражених у цінностях природного права та нормах позитивного права, гарантованих суспільством і державою суб'єктивних юридичних прав, обов'язків і відповідальностей особливого суб'єкта права — дитини. Структура ювенального правового статусу включає ювенальну правоздатність, дієздатність та деліктоздатність в їх динаміці; громадянство (безгромадянство, поліпатризм) дитини; природні та позитивні права і свободи дитини; обов'язки та відповідальності дитини; суспільні та державні гарантії реалізації прав та обов'язків дитини. Виокремлюються субстатуси дітей, які перебувають у несприятливих умовах або екстремальних ситуаціях.

Ключові слова: дитина, ювенальний правовий статус, структура правового статусу дитини, права дитини, обов'язки дитини, відповідальність дитини, діти, які перебувають у несприятливих умовах або екстремальних ситуаціях.

S u m m a r y

Krestovska N. M. Juvenile Legal Status. — Article.

The author definition and structure of juvenile legal status (legal status of a child) is given in the article. In author's opinion, it is a dynamic system of legal rights, duties and responsibilities of a special legal subject (the child) expressed in the values of natural law and norms of positive law and assured by society and state. The structure of juvenile legal status includes a juvenile legal capacity and capability in their dynamics; citizenship (absence of citizenship, dual citizenship) of the child; natural and positive rights and freedoms of the child; duties and responsibility of the child; public and state guarantees of realization of children's rights and duties. Substatuses of children in unfavorable conditions or extreme situations are selected.

Keywords: child, juvenile legal status, structure of legal status of the child, rights of the child, duties of the child, responsibility of the child, children in unfavorable conditions or extreme situations.